

Moč za altruizem

ARTUR ŠTERN

POVZETEK

Za altruizem je potrebna duhovna moč, in ta je sorazmerna z njegovo etično veličino - vse do skrajnega altruizma, ki definitivno temelji na skrajni duhovni moči. Ta moč je navidez paradoksalna, saj se za razliko od drugih oblik moči, na primer fizične moči ali pa psihične avtoritativnosti, ne izraža skozi prevlado nad okolico, temveč ravno skozi odpovedovanje vsakršni prevladi nad njo.

Začetni obrisi te moči se pojavljajo že pri živalih. V človeku, zlasti v izjemnem posamezniku, postane tako izrazita, da sega že po transcendenci. Vendar pa povsem do tja ne zmore, vse dokler človek še ostaja naravno in živeče bitje. V tem času ga namreč nujno vodi eksistencialna moč, ki ji ob njenem vseskozi menjavem prehajanju od tod do večnosti v primerjavi s transcendentalno močjo manjka del duhovnega, zato pa je za slehernega njenega nosilca preživetveno neprimerno koristnejša. Poleg naštetih vrst moči, je v realnem svetu pomembna tudi moč sposobnosti, brez katere bi vse ostalo le pri dobrih namenih.

ABSTRACT

STRENGTH FOR ALTRUISM

Altruism demands a spiritual strength which is proportionate to its ethical magnitude - to the extent of extreme altruism which is definitely based on the utmost spiritual fortitude. Such a strength is seemingly paradoxical, since it is not manifested through the domination of its environment, as with other forms of power, such as a physical or psychical authoritarianism, but renounces any domination over its environment.

The first outlines of this strength can already be found in animals. In humans, particularly in exceptional individuals, this strength can become so explicit that it reaches out towards transcendence. It cannot, however, quite reach it as long as a person remains a natural and living being and, as such, governed by existential power. The existential power, in its constantly changing transition between here and eternity, is devoid of a spiritual dimension when compared with transcendental power. It is however, far more useful to its bearer in terms of survival. In the real world, apart from the above mentioned powers, the power of capability is also important, without which everything remains at the level of good intentions.

Duhovna moč izhaja iz uravnovešenosti človeka, doraslega svojemu hipu. Če se iz vsakodnevnih misli, ozirov in nasprotij ta moč še veča, pa je to že duhovna rast. Nekaj filozofov je ustvarilo takšne utrdbe, lastne filozofske sisteme, ki so najbolj gotovi braniki in hranitelji moči, ki jo altruizem potrebuje. Njihova dodatna prednost je v občutenju lastne kreativnosti, v vsej svobodi izbire. Manj domiselni ljudje pa, ki takim učiteljem včasih sledijo, imajo - gledano v tem najširšem okviru - nekoliko manjšo svobodo, saj ne ustvarjajo, temveč le izberejo ali zavrnejo obstoječe. Če jim sistem ponuja vero, najdejo v njem tudi moč. A če izvzamemo fanatične privrženice tej ali oni veri, nam ostanejo bolj ali manj razmišljajoči, dvomeči ljudje. Do določene stopnje sta razmišljanje in dvom namreč pozitivno soodvisna, torej bolj razmišljajoči bolj dvomijo in imajo tako manj moči. Toda, zdaj že na drugi strani, ravno razmišljanje edino privede do argumentirano utrjenega prepričanja, ki je po zunanjem vtisu lahko nekje v enakem rangi moči kot druga stran, tista v smeri slepe vere; v svoji vsebini pa je to prepričanje vendarle mogočnejše. Bedak nima dovolj vsebine, da bi bil dober, lahko je kvečjemu dobrodušen (1) - je znana trditev. Nima dovolj vsebine, da bi se v njej sploh lahko pojavili notranji spopadi, ki bi privedli do potrebe po moči za dobroto. In koliko več moči je treba šele za altruizem. Dobrota je vendarle vsaj teoretično spoštovana, čeprav tudi sirota; toda altruizem je - vsaj sprva - osirotel še nekoliko dlje, saj mu zlasti njegova širša definicija¹ tudi teoretično ne zagotavlja nikakršnega nujnega imena *dobro*. Vseeno pa smo se s slednjo že dovolj spoprijemali, in naposled je naš izraz vendarle našel domovanje v tem imenu (2).

Moč se bojuje proti vsem sovražnikom altruizma (3), v svojem ravnanju pa poleg tega še nenehno naletava na navidezno notranje protislovje: ta moč se namreč ne izraža skozi uveljavitev, nasprotno: skozi odpovedovanje.

Živalska moč

Pri prašičih so etologi ugotovili strategijo obnašanja, ki se glasi: če si dominanten, igray vlogo sužnja. V prostoru, kjer sta se nahajala po dva prašiča, je bilo na eni strani korito, na drugi pa ročica, ki je občasno sprožila dosip hrane vanj. Razdalja med mestoma je znašala nekaj metrov, tako da je bil prašič, ki je sprožil mehanizem, nujno na slabšem, saj ga je drugi prehitel. Sčasoma se je v vseh primerih razvila na videz nenavadna altruistična drža: močnejši in v vseh ozirih dominantnejši prašič je igral vlogo sužnja. Toda ta vzorec obnašanja je mogoče razložiti racionalno, strategija je namreč le v opisanem primeru razvojno stabilna: dominantni prašič je lahko vrstnika odrinil od korita, in navsezadnje sta bila oba približno sita. Podrejeni prašič tega ne bi mogel storiti in bi od lakote umrl. Pri vsem tem pa je bilo vseeno potrebno vsaj nekaj najprimitivnejšega "altruizma", prav rečeno pa družabnosti - kajti dominantni prašič bi bil lahko tudi popolnoma nezainteresiran za preživetje drugega, in tedaj bi se gotovo tudi potrudil, da ga čimprej spravi s poti (4).

Človeška moč

Pri ljudeh pa ne gre več nujno za razsvetljeni egoizem, marveč za novo vrednoto. Jezusova maksima je bila po obliki slišati podobno prej navedeni strategiji:

1 Altruizem je zavestno žrtvovanje dobrine ali vrednote za neko enoto izven nas; tem večji, čim večja je dobrina ali vrednota in čim daljnejša je enota glede na nas.

kdor je največji med vami, naj streže. Vsebinsko pa smo seveda že daleč drugje. Kdor ima največjo moč, se najlažje odpove vsem posvetnim dokazilom. Najlažje od vseh (če izvezemo abotne) tudi odpušča: najprej, ker je s svojo duhovno močjo bolj sposoben metafizičnega dojetanja, transcendentalnega mišljenja; in ker je, duhovno močan, relativno dovolj varen pred učinkom, ki ga utegne nesti ponovni udarec razočaranja. Moč odpušča in se žrtvuje.

Gre za očitno parabolo - na njenem začetku je nekdo brez sposobnosti, ki pa se zaveda svoje nemoči za uveljavitev; na drugem skrajnem koncu je nekdo z vrhovno sposobnostjo, ki pa se zaveda svoje moči za neuveljavitev; na sredi, na vrhu parabole, pa je nekdo, ki ima srednje sposobnosti in veliko voljo do uveljavljanja svoje manifestne moči, ki pa je v resnici - česar morebiti ne izve nikoli - relativno dokaj borna. Ko govorimo o uveljavljanju, pač velja, da je to nasprotje altruizma; četudi je mogoče stvari zakomplicirati do trditve, da je tudi altruizem uveljavljanje - o tem pa smo že govorili. Mimogrede, v opisani paraboli je pojem moči zaenkrat še močno popreproščan, kot da bi šlo za eno samo vrsto le-te.

Transcendentalna moč

Včasih pa ne gre več samo za vprašanje uveljavljanja: včasih gre za precej usodnejše reči. Če dosledno stopamo za Levinasom (5,6), nekje pričnemo zatrevati, da *drugi* nista le žena in sin; tudi ni samo berač s pogledom brezdanje prošnje-namukaza; marveč da je ta fenomenalni ubožec poleg naštetih tudi tisti, ki proti nam obrne puškino cev. V tistem delčku sekunde, kolikor nam ga preostane za zadnji očenaš v slovo od te doline lepotic, smo imenu zvestobe svoji filozofiji torej dolžni, da takega kriminalca le blago gledamo in se namesto z mislijo na samoobrambo ukvarjamo z intenzivnim odpuščanjem temu nosilcu naše smrti. Ker gre vsa stvar prekleto hitro mimo, se v naših mislih morda celo res ne zgodi čisto nič drugače kot tako. Lahko se - seveda le v okviru svojega neobstoja, ki sledi - nato tolažimo, da smo v tisti delec časa zares strnili vso smiselnost našega zemeljskega bivanja. Če le ne posumimo, da bi bil takega hipnega utrinka zmožen prav vsakdo, in to celo tudi po čistem naključju. Posumimo pa lahko še to, da smo morda tudi mi sami ravnali povsem avtomatsko, morda torej tudi mi čisto naključno - brez svoje zasluge. Po še dlje vrtajočih interpretacijah pa imamo nazadnje lahko celo prav samo še toliko zasluge kot naš ubijalec; in če smo še posebej zoprno vztrajni pri iznajdbah papirnatih floskul, postane na koncu tisti strelec celo že prava dobričina.

Hipna dejanja nam tako ne morejo dati nobenega pravega zadoščenja. Ne nam samim - ki pravzaprav sploh ne štejemo - ne vesoljni resnici, ki nas edina objektivno spremlja in pozna. Za pravi prikaz transcendentalne moči so potrebna prislikanja radikalnih dogajanj, na primer tistih, nedaleč od nas, kjer žrtve ne umirajo hitro. Kjer imajo zares razpotegnjen čas za trpljenje in preizkušanje svoje moči za altruizem do svojega mučitelja. Če čas še tako nategujemo, muke še tako stopnjujemo - vendarle končne, vrhovne stopnje ne zajamemo. Nekdo, ki ga mesece najbolj skrajno trpinčijo, pa vseeno niti za hip ne preneha čutiti-moliti zanje, je namreč že povsem na oni strani tega vrha, kajti nekdo tak preprosto ne more obstajati, ali pa to ni več človek. Kdor pa te skrajnosti ne doseže, torej čisto vsakdo, če bi ga le postavili v tak položaj; ima vedno večji ali manjši primanjkljaj tolerance, ki pa je v vsakem primeru že neskončen. S tem, da je toleranca šele nekje ob vznožju altruizma.

Eksistencialna moč

In zdaj smo tam: ali je naš cilj zares postati nadčlovek? In ali je to sploh kakorkoli smiselno? Že dolgo je tega, kar smo ugotovili, da od svojega zemeljskega telesa ne moremo pričakovati ničesar popolnega. Tudi smisla v tem teženju potemtakem ni. Zato pa smisel ostaja v naši zavezanosti danemu svetu, ki je vrednoten pač po naših etičnih merilih. In kdor nas poskuša ubiti, ravna proti našemu družnemu načelu. To ni nikakršen ubožec. Ubožec kvečjemu šele postane, in to tedaj, ko ga onesposobimo z našo zunanjo močjo. Takrat se nam prvič lahko tudi zasmili, ne da bi se sprenevedali pred samim seboj. In takrat ima naše usmiljenje sploh tudi kakšno oprijemljivo vrednost za nekoga, konec koncev pa gre pri altruizmu - vsaj do takšnega, duhovno ohlapnega bitja - vendarle prav in samo za to.

Pri altruizmu je, ugotavljamo, poleg duhovne potrebna tudi fizična moč. Ali pa slednjo nadomešča tudi moč lastne osebnosti, avtoriteta. Ta po svojem poreklu in pojavnosti kajpak ne spada drugam kot med psihične lastnosti, glede na naše vrednotenje pa se precej bolj sklada s fizično stranjo, kot pa s subtilno močjo samoodpovedovanja. Tako se oblikujeta dva bregova, dva polarna svetova.

Ubožec-morilec je torej slamnati mož-strašilo (eno je živo, a ne obstaja; drugo pa obstaja, a ne živi). Lahko je prvo, a tedaj ni drugo; obratno pa prav tako. Metaforično tako spotoma tudi ponazarja ves svet altruizma - *eno* ni nikoli *drugo*.

Vsa zadeva, vse tisto razpravljanje o popolnoma nedosegljivi, neživljenjski moči, ki pa naj bi vendarle imela najvišjo vrednost in absolutno oblast - tudi to pot v podobi morale - nosi v sebi spomin na Kantov čisti ali praktični um s svojim derivatom kategoričnim imperativom (7) - in jo, ponavlja za Schopenhauerjem (8), lahko imenujemo tudi Ficlipuclii, ali, še rajši, *stranh* (9). Čista teorija, ki, ne samo da nima nikjer niti najmanjše potrditve, ampak je tudi definitivno nikoli ne more dobiti - v tistem trenutku, ko bi jo, bi se namreč sesedla. Ko bi namreč človek zlezal iz svoje kože in postal nadčlovek, bi bil hkrati s tem tudi že nečlovek (kar dobro kaže Nietzsche (10) tako v svoji teoriji, kot tudi z njo); človek pa, ki ostaja sam na prvem bregu, ne more več priti v nikakršen stik z njim, niti od njega pokasirati kakšne zasluge - kot bi bila ta, za preseženje svojega prejšnjega oklepa. Nasprotno in huje: ravno to dejstvo, da je šele nečlovek (ali pa nadčlovek, saj je že vseeno) dosegel tisto, kar njemu ni bilo dano, ga trajno oddalji celo od hipotetične možnosti za gostijo pri rajskih drevesih. Teorija pa s tem postane tudi očitno samouničujoča. Enako, kot je že ves čas fatalna za vsakogar, ki jo resno upošteva. Tamkaj brezkrvna filozofija se na tem mestu rajši odpre, roko iztegne proti življenju.

Pred tem pa, ker smo že ravno omenili Kantov kategorični imperativ, izrazimo še dodatni dvom vanj. Ne prinaša ga le naše deljenje altruizma po več kriterijih, marveč tudi že vsaka preprosta misel o svetu kot prostoru raznolikih bivanj. Po njem bi moralo biti sleherno moralno dejanje spravljivo na skupni imenovalec vseh umnih bitij - kakršna smo v svoji samozaverovanosti pač še vedno le sami ljudje. A če tudi sploh ne polemiziramo o dvomljivi pravnosti takega imperativa, ki ignorira vsa bitja, ki so brez uma (in še to izključno le na podlagi človekove ocene), pa je sam svet ljudi dovolj velik in zgovern v smislu njegovega ovrenja: nobena univerzalna pot ravnanja ne bi mogla obveljati pri vseh bitjih, kajti potreba sveta bi se spremenila veliko prej, kot bi to ravnanje zajelo vsega. Še en razlog, da kategorični imperativ nikoli ne prestopi niti tiste meje, ki od blodne fantazije vodi k čisti teoriji (dlje od slednje pa tudi že po samem Kantu ne). Če pa bi kategorični imperativ še vedno zagovarjali, češ da pri vživitvi ne velja zakon adicije, temveč substitucije, odvrnemo:

v naši koži bi v enakih razmerah v enakem času vsakdo ravnal natanko tako kot mi. Če moralno, pač toliko bolje za moralo; prav enako lahko pa tudi izven zakona.

In se vrnemo k našim prejšnjim ljudem hudobnih dejanj. Morilec in rabljem je, kot smo videli, odklenalo; v naši notranjosti ni brezpogojnega zatočišča zanje - kje pa se mislimo zdaj ustaviti? Bomo beraču, ki nas nasilno vleče za rokav, rekli ubožec ali zločinec? Tudi tu je - smešno, banalno - poleg psihične, veliko odvisno od naše fizične moči ali pač nadomestne duševne čvrstosti. Če možakarja primemo za "kravatl", da nas prosi pogleda in mu potem - seveda ob moralnem nauku - vendarle damo tistih nekaj tolarjev, smo altruist. Če pa mu denar damo iz strahu, to seveda nima prav nobene zveze z altruizmom, pa naj se še tako prepričujemo. Sami sebe že ne moremo slepiti; do koga drugega v enaki situaciji pa bi bili gotovo bolj popustljivi.

Bosta nato prepotentni policaj in nesramna uradnica prva vzdolž tega našega sestopa z vršaca levinaščine, ki bosta deležna otoplitve in odtajanja naše antropološko podkrepljene trme? Ali pa bomo zdaj kar polzeli naprej, vse do položaja, kjer bomo dobri le do tistih, ki bodo z nami prijazni? Pa še za to prijaznostjo se bosta vedno lahko skrivali hinavščina ter manipulacija. Ta ima razne stopnje, ki se razpenjajo od nekoliko agresivnejših pa do nezaznavnih. Na naši moralni strani tod okrog deluje predvsem ta druga notranja, ne duševna, ampak duhovna moč. Čudna moč pravzaprav, saj se - vsa naša - ne bojuje iz nas in za nas, temveč v nas, in za manipulatorja. In ob novih časih, ko se spet oddaljeni od resničnostne vrtoglavoosti boljšega trga človeških vrednot spet navzamemo visokega optimizma; ko se nam človeški tolerančni prag spet zvišuje proti evangelijski zglednosti - tedaj naša duhovna moč znova postaja mistično nevarna našemu telesu, zaveznik vse skrajnejšemu zunanemu hudobcu. V bližnjo smrt, ali pa že spet v takoj nov zanihaj vase.

In da ni prav v tem nihanju zapisana skrivnost? Kot nas veseli sonce po dežju in po dolgotrajni vročini naliv, je morebiti tudi v teh metafizikalnih ozračjih ves smisel večni heraklitski bojeviti in heglovski vzpenjajoči se tok. Sama duhovna moč ne preživi; sama psiho-fizično-ohranitvena moč ne sega v krošnje - v menjavah obeh pa se rojeva in ustvarjalno vihari nova - ne sešteta, temveč iz dvojega namnožena - prava vseobsežnost, preprosto veličastna eksistencialna moč.

Moč sposobnosti

Velikokrat v življenju se izkaže, da nas o področju našega intenzivnega razmišljanja lahko nepričakovano pouči nekdo neveden ali pa celo kakšna presenetljivo preprosta okoliščina. Pivski pogovor na veterinarski veselici, strip, navaden akcijski film ali otroška zabava, kot je računalniška igrca Lemingi. Naloga igralca v njej ni streljanje na hudobnega sovraga ali beg pred nenehno nevarnostjo - torej v obeh primerih skrb za svojo kožo; temveč je naloga že v izhodišču namenjena blagi naturi - reševati je treba vesoljska bitja, ki se nemočna izkrcajo zdaj na tem, zdaj na onem čudnem in nevarnem kraju neznanega planeta oziroma časa v vesolju. Mimo same zabave je skrito ime igre torej - altruizem. Zanimivo, ker gre za računalniško simulacijo, lahko vso stvar postavimo kar na daljni, predzadnji, pojmovni okop² (11).

2 Gre za gradacijsko lestvico, po kateri lahko merimo altruizem; seveda ne v vsej njegovi kompleksnosti, marveč samo v eni dimenziji. Zasnovana je na principu genetične oddaljenosti med objektom in subjektom altruizma. Posamezne stopnje imenujemo okopi sebičnosti (po starem smo jih imenovali okopi altruizma, ker so se, zajedajoč se v altruizem, pač nahajali v njem - toda pričujoči novi termin je ekzaktnjši). Prvi okop, kjer je biološka sebičnost v altruizmu še najbolj izražena, je starševstvo. Naslednjih nekaj okopov obravnava vse daljnejše genetično sorodstvo, vse do zadnjega živega bitja. Onstran življenja pa nato obstaja še nekaj okopov, sprva materialne, nato pa pojmovne vsebine.

Potemtakem ta preprosta igra v nekem smislu popolnoma spontano presega nepopisne razsežnosti človeških trudov in iskanj, kar je svojevrsten paradoks.

Njihovo ime prihaja od glodalcev lemingov, ki pa čisto zares žive v severnih predelih na našem planetu in ki so za teorijo evolucije tudi sami po sebi strašansko zanimivi - ob določenih časih se silovito razmnožijo, ob prekomernosti števila pa nato baje izvedejo množičen samomor; in ta trditev je eden najpomembnejših argumentov tistih, ki že v biologiji zagovarjajo koncept za *dobro vrste* ali *skupnosti* (12. 13).

Tukajšnji fiktivni vesoljski Lemingi so od resničnih zemeljskih glodalcev podedovali ime zaradi brezglavosti njihovega pohoda, ki je zanje poguben, če jim ne pomagamo. Pomagamo pa jim z močjo našega razuma. Opremljamo jih z različnimi orodji in funkcijami, in uspeh je na prvih stopnjah preprosto dosegljiv. Nato pa prihajajo vse težje okoliščine, in vse težja je naša naloga reševalca, altruista. Vse bolj se kaže nemoč razumsko slabše obdarjenega. Dokaj zaležejo tudi izkušnje, tod zlasti pozitivne; nekaj malega pa še ročna spretnost. Vse to skupaj pa že lepo zastopa glavne dejavnike, ki tudi v resničnem življenju sestavljajo pojem sposobnosti. Tako smo k prejšnjim zvrstem moči dodali še eno - sposobnost. Le kaj namreč pomaga, če je nekdo še tako dobronameren, pa obenem rojen štor, nesposobnež, slon med porcelanom. Ob takih prijateljih sploh ne potrebujemo sovražnikov, so rekli ciniki. Mi pa lahko mirne duše izrečemo vsaj to, da je veliko bolj koristen in učinkovit altruist celo nekdo, ki je dokaj srednje zagret za takšne muje, kot pa aktiven, a nesposoben pomagač. Toda, mar nismo nekoč zatrjevali, da v etiki šteje samo namen, nikoli učinek? Smo. Toda takrat ni bil govor o nesposobnosti, pa tudi ne o večji in manjši sposobnosti; takrat smo neuspeh podvzetja pripisovali izključno slučajnim nesrečnim okoliščinam. Če se k temu spomnimo še na Aristotelovo oznako tragične osebnosti, da je tragičen junak le tisti, ki je poražen na svoji poti k plemenitemu cilju, takrat lahko oboje strnemo v tako misel: junak altruizma - ki je, mimogrede, primer takoiimenovanega bistroumnega nesmisla - na svojem vrhunskem popotovanju, *Quest*, ne podlega zaradi svojih posebnih pomanjkljivosti; marveč mu lahko zavda le okoliščina, ki bi bila pogubna tudi za vsakega drugega nosilca mnogostranske vrline. Za altruizem je življenjska sposobnost, do koder le zmore seči, potrebna. Za večjega - večja. Vse do optimuma.

REFERENCE

1. Življenjska modrost francoskih moralistov. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1953.
2. Štern A., Pomen altruizma. 2000 1993; 71-72.
3. Štern A., Sovražniki altruizma. 2000 1993; 67-68: 113-22.
4. Baldwin BA, GB Meese, Social behaviour in pigs studied by means of operant conditioning. *Animal behaviour* 1979; 27: 947-57.
5. Levinas E., Etika in neskončno. 2000 1985; 29-30: 55-79.
6. Levinas E., Totalitet i beskonačno. Sarajevo: Veselin Masleša, 1976.
7. Kant I., Kritika praktičkog uma. Zagreb: Naprijed, 1990.
8. Schopenhauer A., O temelju morala. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1990.
9. Lindgren A., Pika Nogavička. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
10. Nietzsche F., Tako je dejal Zaratustra. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
11. Štern A., Okopi altruizma. *Razgledi* 1993; 3: 27-30.
12. Lorenz K., On aggression. London: Methuen, 1966.
13. Ardrey R., The social contract. London: Collins, 1970.